

8. **Єрмоленко А. М.** Комунікативна практична філософія. Підручник. / А. М. Єрмоленко. – К. : Лібра, 1999. – 488 с.
9. **Ионин Л. Г.** Социология культуры: Учеб. посіб. / Л. Г. Ионин. – М. : Логос, 1998. – 280 с.
10. **Кассирер Э.** Сущность и действие символического понятия / Эрнст Кассирер // Избранное. Индивид и космос. – М.; СПб. : Университетская книга, 2000. – 654 с. – С. 269–434.
11. **Ковтун Н. М.** Архетип культурного героя в українській духовній традиції: історико-філософський контекст : автореф. дис. ... канд. філос. наук : 09.00.05 – історія філософії / Н. М. Ковтун. – К., 2008. – 20 с.
12. **Лалл Дж.** Мас-медіа, комунікація, культура: глобальний підхід / Джеймс Лалл. – К. : К. І. С., 2002. – 264 с.
13. **Лановик М. Б.** Переклад та міфопоетика. Вплив архетипного мислення на процес художньої інтерпретації / М. Б. Лановик // Мандрівець. – 2004. – №3. – С. 50-56.
14. **Леви-Строс К.** Структурная антропология / Клод Леви-Строс. – М. : Наука, 1985. – 536 с.
15. **Локаш О. В.** Вплив несвідомого на формування політичного простору : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02 – політичні інститути та процеси / О. В. Локаш. – Одеса, 2001. – 20 с.
16. **Лосев А. Ф.** Философия имени / А. Ф. Лосев // Самое само. Сочинения. – М. : Эксмо-Пресс, 1999. – С. 29–204.
17. **Луман Н.** Реальность масс-медиа / Никлас Луман. – М. : Практика, 2005. – 256 с.
18. **Львовичкіна А. М.** Етнопсихологія: Навч. посіб. / А. М. Львовичкіна. – К. : МАУП, 2002. – 144 с.
19. **Потебня А. А.** Эстетика и поэтика / А. А. Потебня. – М. : Искусство, 1976. – 614 с.
20. **Почепцов Г. Г.** Теория коммуникации / Г. Г. Почепцов. – М. : Рефл-бук; К. : Ваклер, 2003. – 656 с.
21. **Хамітов Н.** Архетипи національної культури / Н. Хамітов // Філософія: Світ людини. Курс лекцій: Навч. посіб. – К. : Либідь, 2004. – 432 с. – С. 399–409.
22. **Яремчук О. В.** Міфологічний компонент ментальності особистості в культурно-історичній психології : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : 19.00.01 «Загальна психологія, історія психології» / О. В. Яремчук. – Одеса, 2004. – 20 с.

Надійшла до редколегії 22.02.2012 р.

УДК 159.964.2

О. М. Заєць

Український державний хіміко-технологічний університет

ОСОБЛИВОСТІ ПСИХОАНАЛІЗУ ЯК НАУКИ

Філософія   Філософія і політологія в контексті сучасної культури

Виділено «психологістські» стереотипи розуміння психоаналізу, показано особливості психоаналізу як науки.

Ключові слова: психоаналіз, науки, нарцисизм, несвідоме.

Выделены «психологистские» стереотипы понимания психоанализа, показаны особенности психоанализа как науки.

Ключевые слова: психоанализ, наука, нарциссизм, бессознательное.

Psychologistic stereotypes of psychoanalysis are defined, some features of psychoanalysis as Science are shown.

Keywords: psychoanalysis, science, narcissism, unconscious.

Поступ, який пов'язується із розвитком експериментальної науки, зазвичай протиставляється спогляданню, самозаглибленню, етичним пошукам, які заважають побудувати систему наукового знання. Але ідея науки не обмежується експериментальною метою створення виважених спекулятивних систем, захисту їх будь-якою ціною. Екзистенційний вимір науки, як це продемонстрував М. Гайдеггер, – це перш за все постановка позитивізму в будь-яких презентаціях (чи то природничих наук, чи то психології або теології) під знак питання, тобто наука (фундаментальна наука, або метафізика) є запитування про можливість схоплення Буття в мисленні. Мова йде не про скепсис, зневіру в пізнанні, тобто не про нігілізм, але про проблему існування самого вченого як суб'єкта, про «вчене незнання» як вищий ступінь розвитку духу – гегелівське «абсолютне знання».

Слідування необхідності обмеження проблематики Cogito проблематикою існування є вимощенням шляху науки, як найбільшого розширення її об'єкта постановкою під знак питання самого суб'єкта. Продемонструємо дану тезу на прикладі ідеї психоаналізу як науки. Тим паче, що дітище Фрейда, принаймні у вітчизняних підручниках з історії філософії, донині уявляється набором міфів про несвідоме, сексуальну природу людини і т. ін., тобто представляється позитивним знанням, що ігнорує екзистенцію. Жак Лакан пояснює: «Cogito – це тісні ворота відмови від знання, пройшовши якими, суб'єкт розраховує вкорінитися якимось чином в бутті. Тільки такою ціною й стає він суб'єктом науки в теперішньому, тісному розумінні цього слова» [1, с.10]. Лакан запевняє, що Фрейд став можливим завдяки сцієнтизмові і поза ним його творчість зрозумілою бути не може. Так відомий опір метр психоаналізу завжди давав різнобарвним позиціям псевдонауки (між іншими спробам Юнга відвернутись від cogito).

Філософ підозри, як назвав його Поль Рікьор, Фрейд протиставляв своє вчення нарцисизму, оскільки воно було кроком відмови від позитивного знання, яке ігнорує запитування про позицію спостерігача. Викриття фантазмів самовпевненого Его, яке відбулося вперше у відмові від геоцентризму, вдруге – у відмові від антропоцентризму, як зазначає Фрейд у статті «Трудність на шляху психоаналізу» [5], досягло свого апогею у відмові від

Філософія і політологія в контексті сучасної культури   Філософія
психологізму. Нарцисизм, самозакоханість людства, що зазнала космологічного удару від Коперника, біологічного – від Дарвіна, має бути остаточно зруйнованою психоаналізом.

Ми не є господарями у своєму домі, каже Фройд. Вольове, самодостатнє Его, персону в дійсності підпорядкована силам, які їй не відомі. Душа не обмежується свідомістю. Але саме фантазми психологічного нарцисизму заважають зрозуміти цю істину. «Де було Воно, має стати Я». Аби прояснити думку Фройда, Лакан змінює фразу, кажучи, що нам слід позбавитись психологістського нарцисизму та відкрити несвідоме – самих себе, тобто суб'єкта бажання [1, с. 18]. Знайомі з феноменологією, екзистенційною, лінгвістичною філософією та неогегельянством, пише Рікбор, не можуть не здивуватись при зустрічі з ідеями Фройда глибиною думки метра психоаналізу та складністю філософських питань, які він ставить. Дійсно, феноменологічний горизонт свідомості як темпоральності, про який заявив Гуссерль, а також вертикаль існування (що представлена К'єркегором, Гайдеггером, як, власне, і в описовому варіанті гегелівської феноменології духу) сходяться у проекті Фройда, який, до речі, працює з мовою як онтологічною реальністю, як це робить і лінгвістична філософія (несвідоме є мовою). У статті «Несвідоме» Фройд писав про відмінність психоаналізу від психології, відзначаючи, що перший враховує динаміку психіки (тобто темпоральність) – феноменологічна ідея, а також є глибинним вивченням душевних процесів [4, с. 159], тобто топікою. Відборюючи екзистенціалістський герменевтику існування, яку філософ відрізняє від класичної герменевтики Шляєрмахера, Дільтея, які, приймаючи ідею історичності, все ж таки будують інтерпретацію поза проблематикою суб'єкта, тобто відштовхуються від заданих патернів розуміння.

Лунають демократичні заклики, кажуть про звільнення націй від тоталітаризму, пастори різнобарвних релігійних конфесій та їхні слухачі переповнені пихи та впевненості у своїй моральній перевазі над тими, хто не сповідує їхньої релігії, але в дійсності Бог не воскресає, людина або не існує, або напівіснує. Мераб Мамардашвілі казав: «Наш мир полон полурождених людей. Вони хотіли би родитись, але не родились. У них єсть побудження к мысли, але нет мысли, побудження к чести, але нет чести. Побудження и поступок – вещи разные. Побудження – не жизнь и не смерть, не сон и не явь, это сумасшествие».

Настав час передивитись основи гуманітарних та соціальних наук; не тільки розробити ненасильницькі методик у психології, соціології, педагогіці, а й практикувати ці методик, тобто перестати божеволіти, залишатись напівнародженими, в термінології Мамардашвілі. Психоаналіз є не тільки теорією ненасилля в гуманітаристиці, але також методикою відмови від нарцисизму, прямо кажучи методикою позбавлення від «божеволіт»-чином, слід зазначити, що під іменем герменевтики, також як і під іменем психоаналізу зазвичай криються різні, а іноді й діаметрально протилежні речі. Одна річ герменевтика Ф.

Філософія Філософія і політологія в контексті сучасної культури
Шлярмахера та В. Дільтея, Х.-Г. Гадамера, а інша – П. Ріквора в роботі «Конфлікт інтерпретацій»; також сутнісно різними є версії тлумачення психоаналізу представниками Франкфуртської школи та структурне прочитання Фрейда Жаком Лаканом. Філософська герменевтика та теоретичний психоаналіз як дійсно філософські техніки прагнуть позбавитись психологізму. Зауважимо вади останнього, зазначимо, що філософія не є психологія. Останню цікавлять окремі душевні факти, тоді як філософія є запитуванням про можливість пізнання взагалі, в тому числі й пізнання психологічного. В розхожому розумінні психологія є позитивною наукою, а філософія – наукою фундаментальною, тобто онтологією.

Розглянемо основні поняття психоаналізу Фрейда, а також розхожі «психологістські» стереотипи його розуміння. І дійсно: психоаналіз як філософія не є психологія, не є вона і розділом психології. Навпаки: саме етичний вимір психоаналізу може бути провідником для будь-яких психологічних спостережень на вивчень так званих душевних фактів.

Несвідоме – основна ідея нової антропології. Іноді вважають, що несвідоме «лежить» під свідомістю. Але слід відзначити, що «бутербродна» алегорія недоречна, сам Фрейд згодом прийшов до відмови під поняття підсвідомого, яке передує свідомості. Просте визначення несвідомого таке: воно є тим, що не усвідомлюється. Психологи називають несвідомим якісь нижчі ірраціональні форми, які підлягають поясненню. Психоаналіз як суто філософська техніка розуміння, як свого роду герменевтика існування, відмовляється від пояснювальних позитивістських процедур, взагалі від об'єктивування такої речі, як несвідоме. У психоаналізі Фрейда несвідоме не протиставляється свідомості, але є нею.

Психоаналіз Фрейда не працює з ірраціональними силами, колективним несвідомим, але тільки із логікою. Так між концепцією несвідомого засновника психоаналізу та юнгіанським вченням про колективне несвідоме й архетипи немає нічого спільного. Несвідоме, наполягав Фрейд, не є змістом свідомості, не є готовим, але є таким, яке утворюється завжди знову. Якщо психолог має справу із діями, актами та станами, то психоаналіз – із буттям. Аналітик нічого не пояснює і не претендує на це, розуміючи іншість іншого, завжди слідує за клієнтом. Несвідоме утворюється у процесі аналізу, і до аналізу не існує. Тому умовою його є мовлення, ланцюг означуваних.

Несвідоме структуроване як мова, тобто воно є раціональним. Проблема в тому, що несвідоме нібито випереджає свідомість, так що ми не встигаємо вхопити нею те, що «випадає» і проявляється в якості заїкань, описок, обмовок, помилкових дій і т. ін. симптомів. Аби відпустити несвідоме, слід говорити все, що приходить у голову, тобто віддатись вільним асоціаціям (це є особлива техніка аналізу Фрейда). Саме це відбувається уві сні, де такі процеси, як заміщення, згущення, драматизація утворюють історію, яку ми розповідаємо, переводячи образи у форму мови. Насправді ж цей процес є зворотним тому, як з'являються ці образи. Насправді ми

Філософія і політологія в контексті сучасної культури Філософія
маємо справу із мовою, уві сні ми поети, для яких важливим є співзвуччя складів та закінчень, коли на місці представлення, яке є бажаним для нас, наше несвідоме утворює щось дивне. Але, якщо розібратись, то дивного в цьому нічого не має. Так що розшифровка сновидіння є саме психоаналізом. Як це відбувається Фройд продемонстрував на прикладі власного досвіду у книзі, що користувалася та й зараз користується неабияким попитом «Глумачення сновидінь». (Також для ознайомлення з ідеями раннього Фрейда було б доречно почитати його лекції по введенню у психоаналіз).

Вважають, що аналітик є таким собі поводитирем, пастором. Це не так. Ніхто, крім самого аналізанта, не може дізнатись про нього самого, про інтимну сутність його душі. Функція аналітика – слухати, що каже аналізанд, а також повертати мову останньому, розставляючи в ній знаки пунктуації. Аналітик, таким чином, на відміну від психолога, не є відстороненим спостерігачем, але включений в експеримент. Так він, наприклад, може перервати сеанс аналізу в тому місці, де мова аналізанта стає повною, тобто його власною, тобто коли відкривається його несвідоме.

Існує думка, що психоаналіз лікує душу. Це не так. На відміну від гіпнозу, який практикував учитель Фрейда доктор Шарко, Фройд не мав наміру видаляти душевний біль, але привести аналізанта в ситуацію, коли травма (рана) набуває сенсу в його житті. Тут доречно пригадати сентенцію Ніцше «Що не вбиває, то робить нас сильнішими». Під цією фразою, скоріш за все, підписався б і батько психоаналізу. Відомо, що гіпноз не лікує, а лише перенаправляє симптом, який з часом покаже себе в іншому місці. Важливим відкриттям Фрейда було те, що забобони породжують бажання. Геніальний послідовник Фрейда Жак Лакан писав: «Ніщо нікого до насолоди не примушує, за винятком Супер-Его. Супер-Его і є імперативом насолоди: Насолоджуйся». Гріх стає можливим, коли з'являється заборона. Тут слід зазначити, що, за Фройдом, дитина не є щасливішою від дорослого, як іноді вважається. Задоволення немовляти концентрується лише на оральному рівні. І тільки тоді, коли дитя дорослішає, вступаючи в так звану едіпальну стадію, коли вона стикається із авторитетом батька, бажання набуває більшої сили. Але ж переростання авторитета є вищим ступенем існування, самозборки, яка розпочинається ще до народження дитини. Дійсно, ми не обираємо культуру, в якій народжуємось, не обираємо своє ім'я, тобто ми закинуті у світ, який вже знає про нас, хто ми є. Дивлячись у дзеркало, малюк вперше цікавиться відображенням, ніби Нарцис з давньогрецького міфу. Він закохується не в себе, а в того хлопця, якого бачить перед собою. Нарцисизм характеризує певну сліпоту суб'єкта, який ще не може відрізнити самого себе. В подальшому ж відбувається вирізнення Іншого, який для дитини стає авторитетом, який визначає його Я на цьому етапі, тобто коли виникають вже

Філософія Філософія і політологія в контексті сучасної культури
двоє, Я та Інший. Позбавлення Едипового комплексу Фройд вважав переходом від анальної до генітальної стадії.

Ключове поняття Фройда «Лібідо» розуміють як сексуальний інстинкт, також виходячи з вищенаведеної термінології та текстів Фройда роблять висновок, що фройдівські тлумачення сновидінь, взагалі людської екзистенції зводяться до «геніталій». Це ні в якому разі не можна вважати коректним, оскільки, по-перше, Фройд відмовився від універсальної інтерпретації сновидінь, він вважав, що вони завжди індивідуально-конкретні; по-друге, біологізаторство, в якому звинувачують батька психоаналізу, не є характерним для останнього, оскільки саме через вказану термінологію він намагався показати, що людське існування є відмінним від тваринного. Лібідо не є сексуальний інстинкт, а, скоріше, бажання, що слід відрізнити від простої біологічної потреби в їжі та сексі. Бажання вище за всі потреби, вона є постійною нестачею, жагою життя та творчості; бажання безпредметне. Тут слід не забувати про поняття сублимації, яке є характеристикою суто людського – спрямування бажання у творче русло (Фройд завжди віддавав перевагу не релігії, але мистецтву – «ненав'язливий, неневірваний форті задоволенням Фройдівського бажання (яке керує несвідомим). Дійсно, немає іншого щастя, ніж займатись улюбленою справою та любити – цю думку розділяли всі філософи, але як дійти свого бажання, здається, в західній філософії вперше запропонував метр психоаналізу. Тільки відкриття власного бажання може бути дійсною альтернативою усіляких потреб панування, альтернативою садомазохістських збочень, що повсякчас мають місце в нашому житті: у сімейних відносинах між батьками та дітьми, в школі між вчителем та учнем, церкві і т. ін.

У другій частині свого життя Фройд створив відому топіку Ід (Воно), Его (Я) та Суперего. Ід підкоряється принципу задоволення, а Я, яке має слугувати двум панам (зовнішнім імперативам та внутрішнім потребам) – принципу реальності.

Жак Лакан, інтерпретуючи тезу метра «де було Воно, має стати Я», а також замислюючись про сутність та механізми роботи несвідомого, про процес самозборки, відкриття бажання, презентує такі взаємопов'язані психічні інстанції: Уявне, Символічне та Реальне. Ці структури дозволяють розуміти те, як світ конституюється у нашому мисленні. Так, на рівні уявного ми не відрізняємо себе від того, що бачимо. В цьому розумінні наш зір є тим, що заважає нам бачити. Тобто наша позиція нами ж не усвідомлюється. На рівні символічного відрізняється Я та Інший. Але ж Уявне неможливе без Символічного, тобто досвід уявного є символічним: те, що ми бачимо, зумовлюється нашим досвідом символічного, ми налаштуємося не певне бачення, уявлення. Всі соціальні відносини опосередковані мовою. Ми маємо запитуватись про те, хто говорить тоді, коли ми говоримо, з якої позиції відбувається наше мовлення. Дійсно, в певному розумінні не ми говоримо мовою, але вона мовить нами, Символічне визначає наше існування.

Тут слід додати, що символ реальніший за те, що він означає. Постфеноменологічна філософія вже не ставить безперспективних питань про ноумени, тобто про реальність як таку, сучасні філософи визнають, що людина має справу з ланцюгом означуваних. Першого слова немає, означуваного просто не існує. Ми закинуті у світ Символічного, в якому можемо стикнутися із лаканівським Реальним. Під цією психічною інстанцією французький філософ розумів те, що не підлягає символізації. Реальне є по той бік Символічного, Реальне є нестачею, відсутністю, порожнечою. Воно є тим, що неможливо винести, тим, чого ми б'їжимо в уявне, тобто в фантазми. Не слід плутати поняття Реального і реальності, яка в дійсності структурована як ілюзія.

Сучасне мистецтво цінує жахливе не випадково. Естетика жаху належить рівню Реального. Стає зрозумілим, чому сучасні філософи вже відходять від академічної роботи і бачать своє покликання в якості драматургів, сценаристів, психоаналітиків, письменників. Час ідеологій вже канув у Літу. Немає сенсу проповідувати буття тим, хто сам не існує, але має сенс викликати людину до буття, і це є справою філософії. Так, наприклад, французький мислитель минулого століття Мішель Фуко вважав за першочергову справу людини «підкування про себе», тобто відкриття Бажання, цікавився «археологією знання». Філософ критикував різноманітні феномени примусу та влади.

Жіль Дельоз продемонстрував, що час критичної, а також феноменологічної філософії вичерпано, ми вже не маємо пояснювати і навіть не маємо описувати факти свідомості, але маємо творити концепти, повсякчас заново, і це творення концептів, що відбувається не в плані ідеологій, але в суб'єктивному, символічному плані, є справжня філософська справа.

Взагалі сучасну філософію характеризують терміном «постструктуралізм», і мають при цьому на увазі те, що вона подолала сутнісні, пояснювальні елементи такої дисципліни, як структуралізм. У постструктуралізмі по-новому трактуються поняття фрейдизму, марксизму, будь-яких міфів, поетичних, філософських та ін. творів. Інтерпретація сучасних філософів, казав Дельоз, годиться лише в тій мірі, в якій вона надихає на створення нових сучасних творів. Нагадаймо, що відомий структураліст Клод-Леві Строс, який досліджував первісні суспільства, робив висновок, що вони структуровані таким чином, що кожний їхній елемент визначається лише у відношеннях з іншими елементами. Філософ ввів поняття «плаваючого означального», показавши, що під час вивчення структурного матеріалу вчений не може відокремити власне дослідження від того матеріалу, що досліджується. Тобто якщо вивчається міф, то й дослідження представляється у вигляді міфу, воно є міфом про міфи. Структуралісти захищали тезу, що мова, структура визначає суб'єкта, і людина ставала в такому уявленні пасивним ефектом мови. З цим-то не погоджувався Лакан і ті, кого називають постструктуралістами (Р. Барт, Ю. Крістева, М. Фуко, Ж. Дельоз). Хоча Лакан і виступав проти картезіансько-сартрівського

Філософія Філософія і політологія в контексті сучасної культури
возвеличення ролі активного суб'єкта, вважаючи, що останній є функцією культури, Символічного, філософ додавав дуже важливе: «Я існую там, де не мислю; і мислю там, де не існую», тобто протиставляв своє бачення людини як суб'єкта Бажання класичній концепції Cogito. Фуко писав: «Там, де є творчість, там немає місця безумству», а Дельоз: «Філософ створює, він не віддзеркалює». Таким чином, переглядаються світоглядні цінності предикативного мислення, натомість гра дорефлексивних сил набуває значення існування, вивчається онтологія влади, оголюється сутність відомої діалектики раба-пана.

Таким чином, проблематика філософської антропології розгортається у площині посткласичної філософії, і тут головною стає проблема суб'єкта. Її рішення вже не слід шукати в психологічних пояснювальних схемах, і традиційна герменевтика, що спирається на типові механізми тлумачення, може відвести від головного – інтерпретації, що є засобом самозбирання суб'єктом самого себе, індивідуальної праці, що має свої конкретні, неповторні риси. Нова етика має будуватись на засадах сучасного теоретичного психоаналізу, тобто герменевтики існування.

Бібліографічні посилання

1. **Лакан Ж.** Наука и истина // Международный психоаналитический журнал. – 2011. – № 1. – С. 7–32
2. **Лакан Ж.** Семинары. Книга 1: Работы Фрейда по технике психоанализа (1953/54). – М.: ИТДК Гнозис; Логос, 1998. – 432 с.
3. **Рикер П.** Конфликт интерпретаций. Очерки о герменевтике. – М.: Academia-Центр; МЕДИУМ, 1995. – 412 с.
4. **Фрейд З.** Бессознательное // Основные психологические теории в психоанализе. Очерк истории психоанализа : сборник. – СПб.: Алетейя. – 1998. – С. 151–193.
5. **Фрейд З.** Трудность на пути психоанализа // З. Фрейд. Основные психологические теории в психоанализе. Очерк истории психоанализа: Сборник. – СПб.: Алетейя. – 1998. – С. 232–241.

Надійшла до редколегії 14.02.2012

УДК 165.642

М. В. Зайцева

Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара

ПСИХОАНАЛИТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ ИССЛЕДОВАНИЯ ФЕНОМЕНА АГРЕССИИ

© Зайцева М. В., 2012